

A Birodalom visszavág – A természetben bekövetkező egyes változások hatása a turizmusra

Péter Erzsébet^{*} , Kaszás Nikoletta, Németh Kornél

Pannon Egyetem, Nagykanizsa – Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ,
Alkalmazott Gazdálkodástani Intézet, Nagykanizsa, Magyarország

^{*}Levelező szerző, e-mail: peter.erzsebet@pen.uni-pannon.hu

Beérkezett: 2024. március 11.; elfogadva: 2024. május 22.

Összefoglalás

Az ökoturizmus egyensúlyának fenntartása lényeges, többek között azon kérdések megválaszolásában, hogy vajon síelhetnek-e még az unokáink, és meddig láthatunk ép korallzátonyokat, vagy élvezhetjük egy közeli erdő békés nyugalalmát. A fogyasztók mértékletességgel vagy időszakos lezárásokkal adhatnak időt a természetnek a megújulásra. Jelen cikk másodlagos adatelemzéssel arra keresi a választ, hogyan reagál a környezet a nemzetközi és a hazai turizmusra, milyen lépéseket tehet az ember, hogy a biodiverzitás helyreálljon, valamint a természeti folyamatok milyen hatással vannak a természetet fogyasztó turizmusra. A turista döntése általában összetett információelemzési és értékelési folyamat eredménye. A szabadidős turizmus bizonyos szegmenseiben az utazás bekövetkeztét és célját meghatározhatják olyan „last minute” tényezők, mint a pillanatnyi időjárás vagy az elkövetkező néhány npra vonatkozó meteorológiai előrejelzés. A klíma mint külső tényező globális változása alapvetően átalakíthatja a nemzetközi turisztikai piac keresleti és kínálati jellemzőit. A turizmus egyszerre okozója és elszenvedője a természetben bekövetkező változásoknak. Az ember által előidézett negatív externáliákra a természet is reagál, helyenként visszavág – éghajlati és domborzati változásokkal, járványokkal, természeti katasztrófákkal, illetve az állat- és növényvilág átrendeződésével, amelyek átrajzolják a turisztikai térképeket is.

Kulcsszavak: externáliák, szennyezés, válaszreakciók, körforgásosság

The Empire strikes back – The impact of certain changes in nature on tourism

Erzsébet Péter, Nikoletta Kaszás, Kornél Németh

University of Pannonia, Nagykanizsa – University Center for Circular Economy,
Institute of Applied Management Sciences, Nagykanizsa, Hungary

Summary

Maintaining a balance in ecotourism is essential to answering questions such as whether our grandchildren will still be able to ski, and how long we will be able to see intact coral reefs or enjoy the peaceful tranquillity of a nearby forest. Consumers can give nature time to renew itself through moderation or periodic closures. This paper uses secondary data analysis to explore how the environment reacts to international and domestic tourism, what actions can people take to restore biodiversity, and what are the effects of natural processes on nature-consuming tourism. A tourist's decision is usually the result of a complex process of information analysis and evaluation, and in certain segments of leisure tourism the occurrence and destination of a trip may be determined by “last minute” factors such as the current weather or a weather forecast for the next few days. A global change in climate as an external factor can fundamentally alter the supply and demand characteristics of the international tourism market. Tourism is both a cause and a beneficiary of changes in nature. Nature also reacts to man-made negative externalities, in some places by reacting back, with changes in climate and topography, epidemics, natural disasters and shifts in fauna and flora, which also redraw tourism maps.

Keywords: externalities, pollution, responses, circularity

Bevezetés

A turisztikai iparág szereplői a földünkön zajló negatív események hatására egyre több kihívással találják szemben magukat. A biztonság és a fenntarthatóság kulcsfontosságú feladatként jelennek meg a turisztikai szektorban. A turizmus biztonsága az aktuális tényezőkön túl erősen függ többek között az egyes turisztikai régiók történelmi, szociológiai és kulturális háttérétől. Emellett a globális éghajlatváltozás számos közvetlen és közvetett hatással van a meglévő társadalmi-gazdasági rendszerre, legyenek azok extrém időjárási jelenségek vagy erdőtűz, legyen szó eddig egzotikusnak hitt betegségek gyakoribbá válásáról vagy a csapadék és a hőmérsékleti viszonyok változásáról. Ezek a tényezők komoly hatással vannak a globális turisztikai szektorra is, és befolyásolják az országok, ezen belül egyes térségek közötti versenyt (Németh 2022). Kis eredményei szerint a tömegturizmus egyszerre okozója és elszenvedője a klímaváltozásnak (Kis 2021): az emberiség üvegházhatásúgáz-kibocsátásának 5–8 százalékaért felel, pusztítja a természetes élőhelyeket, hozzájárul a talajerózióhoz, a levegő- és vízszennyezéshez, valamint a veszélyeztetett fajokra is nyomást gyakorol, és csökkentheti a biodiverzitást. A turizmus soha nem lesz teljesen fenntartható.

Jelen tanulmány célkitűzése, hogy kellő tudományos megalapozottsággal, de mégis közérthetően tárja az olvasó elé az éghajlati változások turizmusra gyakorolt, ismert valós és potenciális jövőbeni hatásait. A komplex turisztikai értékelésekhez nem elegendő csupán a terminusok felsorolása; fontos bemutatni ezek rendszer szintű hatásait és előfordulását is. Ehhez feltérképezzük a klíma és a turizmus kapcsolatrendszerét, és a legnépszerűbb közösségimédia-platformokon megjelenő példák, hírek alapján azonosítjuk a turizmust befolyásoló kulcs tényezőket.

Felelős turizmus – Belső vagy külső kényszer?

A turizmus jelenléte elkerülhetetlenül magával hozza a környezet, ezzel együtt a természeti tőke változását, részben a turizmus fejlesztését segítő beavatkozások révén, részben pedig a turisztikai termelési folyamat által (Fletcher 2008). Egyes változások, mint például az infrastruktúra javítása (utak/kerékpárutak építése, szennyvíz- és hulladékkezelés), a védett övezetek, natúrparkok kialakítása és megőrzése a helyi lakosság életére is pozitívan hatnak, valamint környezetvédelmi megfontolásból is hatékonyabb rendszert eredményeznek. A fizikai (víz, föld, nyersanyag stb.) és egyéb megfoghatatlan erőforrások (természeti szépség, tisztaság, háborítatlanság) fogyasztása és terhelése a turizmus megjelenésével radikálisan emelkedhet. A természeti rendszerek ugyan képesek bizonyos mértékű szennyező anyag elnyelésére anélkül, hogy funkcionálisan károsodnának, de ökológiai képességeik meghaladásával az erőforrások visszafordíthatatl

nul rongálódnak (Vargáné Csobán–Bauerné Gáthy 2009; Vargáné Csobán 2007; Kozma et al. 2021). A felelőtlen, egyoldalú tervezéssel a turizmus tehát éppen a termék legjelentősebb vonzerejét, a természeti tőkét kockáztatja, bizonytalanná téve ezzel a desztináció hosszú távú életképességét (Kasza-Kelemen 2015).

Amíg a turizmusipar az elmúlt húsz évben globálisan 4–5 százalékos éves növekedést mutatott, addig az ökoturizmus az 1990-es évek óta 20–30 százalékos éves növekedést produkált. A fenntarthatóan menedzselt természeti értékek mint pull faktor szerepe tehát jelentősen megnőtt (Kalmárné Rimóczi 2018).

A természeti, kulturális és emberi környezet sértetlen megőrzése a turizmus alapvető feladata. A megfogalmazott javaslatok között szerepel a turisták és a lakosság körében történő tudatosítás, a tartós fejlődés integrált tervezésbe való bevonása, a turisztikai területek befogadóképességének meghatározása, a környezeti szempontok és más adottságok figyelembevétele és a turizmus alternatív formáinak tudatosítása (Tasnádi 2002). A Párizsi Megállapodás a globális felmelegedést kívánja lassítani, illetve csökkenteni az üvegházhatású gázok légkörbe juttatását a csatlakozott országokban. Az Egyesült Nemzetek Szervezete által 2015-ben kidolgozott Fenntartható Fejlesztési Célok (Sustainable Development Goals, SDG), amelynek előzménye az ezredfordulón meghatározott Millenniumi Fejlesztési Célok, mára talán az egyik legtöbbet hivatkozott nemzetközi együttműködési keretrendszert képezi (Boros et al. 2020). Az SDG-k fontos orientációs szempontok, és a turizmus közvetlenül vagy közvetve mind a tizenhét célt befolyásolja. 2030-ig szóló célja többek között a fenntartható turizmus előmozdítása, amely munkahelyeket teremt, és népszerűsíti a helyi kultúrát és termékeket. Továbbá a fejlődő szigetállamok és a legkevésbé fejlett országok számára növelni kell a tengeri erőforrások fenntartható használatából származó gazdasági előnyöket, többek között a halászat, az akvakultúra és a turizmus fenntartható gazdálkodásán keresztül.

A felelős fogyasztás során két alapvetően eltérő fogyasztási szándékkal társuló motiváció merül fel (Moi-sander 2007). Az egyént egyrésztől privát, azaz individuális, másrésztől a társadalom kollektív, hosszú távú érdekeit figyelembe vevő célok mozgatják. Swarbrooke és Horner a környezettudatos turisták profiljának meghatározásakor arra jutottak, hogy a magasabb környezeti tudatossággal rendelkező utasok nem választanak otthonuktól távoli desztinációt, védelve a meglátogatott környezet harmóniáját, és elkerülik a turistákat jellemző negatív viselkedési formákat (Swarbrooke–Horner 2006). Ezzel szemben a kevésbé elkötelezettek csak futólag foglalkoznak a látogatásukkal okozott hatásokkal. Dolnicar az alacsony ökolábnnyommal utazó turistákat vizsgálva azt találta, hogy az idetartozók számára a háborítatlan természet fontos vonzerőt jelent (Dolnicar 2004).

Szintén Dolnicar az öko- és környezetbarát turizmus szakirodalmának áttekintése alapján arra a következtetés-

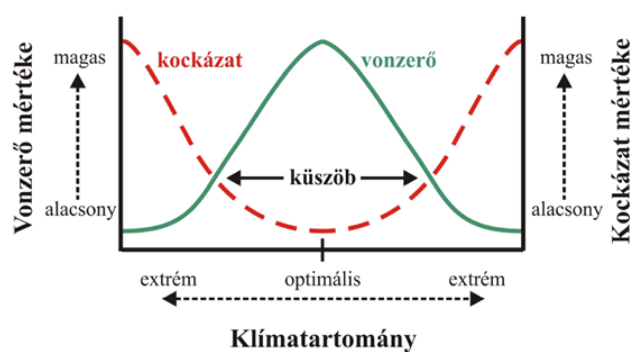
re jutott, hogy azok a turisták, akik környezetbarát módon viselkednek, erősebb környezettudatos attitűddel rendelkeznek, bevallott környezet iránti aggodalmuk nagyobb mértékű, jövedelem és képzettség tekintetében pedig a felsőbb kategóriákhoz sorolhatók (Dolnicar 2010).

Daly három fenntarthatósági kritériuma (Daly 1994) közül az első, hogy amit a környezetbe bocsátunk, az nem haladhatja meg a környezet befogadó/feldolgozó képességét. Amit kitermelünk a környezetből, az pedig nem haladhatja meg a környezet újratermelő képességét. A nem megújuló erőforrások felhasználásának mértéke nem haladhatja meg azt az ütemet, amilyen arányban helyettesíteni tudjuk őket megújuló erőforrásokkal. Nem maradhat fenntartható tehát az a modell, amelyben a környezettől folyamatosan elveszünk, és a folyamat végén a környezetbe hulladékot, szennyezett vizet és szennyezett levegőt bocsátunk.

A változó fogyasztói igények nyomán újra „trendi” lett túrázni, amit nemcsak a közösségimédia-platformok előretörése, hanem a fenntarthatóságot övező szemléletmód is jelentősen inspirált. Azokat az utazásokat, amelyek célzottan tudásgyarapítás, készség- vagy képességfejlesztés motivációjúak, amelyek a hit megerősítését szolgálják, vagy az önismeretet mélyítik, *transzformatív utazásoknak* nevezzük. Ezek a turisztikai élmények boldogabbá, kiegyensúlyozottabbá teszik az egyént. Nem csupán a lelki, hanem a mentális egészség stabilitását is elősegítik, amihez az aktív turizmus is hozzájárulhat. Az inspiratív helyekre irányuló transzformatív utazások elősegítése nemcsak a személyiség-, hanem a társadalomlélektan szempontjából is kulcsfontosságú, így a turizmuspolitika látókörébe emelése felettébb kívánatos. Az aktív turizmuson és az ökoturizmuson belül a fenntarthatóság jegyében terjed a „nemutazás” ideológiája is, amely a tágn értelmezett környezetért, a turizmus ökológiai lábnyomának csökkentéséért felelős magatartásban testesül meg (Ritecz et al. 2022).

Vizsgálati anyag és módszer

A kvalitatív vizsgálaton belül feltáró jellegű keresztmetszeti kutatást végeztünk a témához kapcsolódó szakirodalomból, másodlagos adatfeldolgozással. Kutatómunkánk során a turizmusbiztonsághoz és a turizmus fenntarthatóságához köthető, strukturált adatbázist hoztunk létre. Social Listening segítségével kerestünk rá a közösségi média felületein keletkező tartalmakra (képekre, hozzászólásokra, posztokra, beszélgetésekre), amelyek relevánsak voltak kutatásunkhoz (2023 augusztusa és 2024 februárja között, azokat a megjelenéseket kiemelve, amelyek elérték legalább 300 találatot). Az egyes turisztikai fogadóterületekhez kapcsolódó legtöbb találatot elért kulcs tényezőket elemeztünk. A kategorizálás során altémák lehatárolásával nyolc tématerület alatt jeleltük meg a legkiemelkedőbb találatokat.

1. ábra

A klíma és a turisztikai potenciál összefüggései

Forrás: Perry 1997 és Freitas 2003

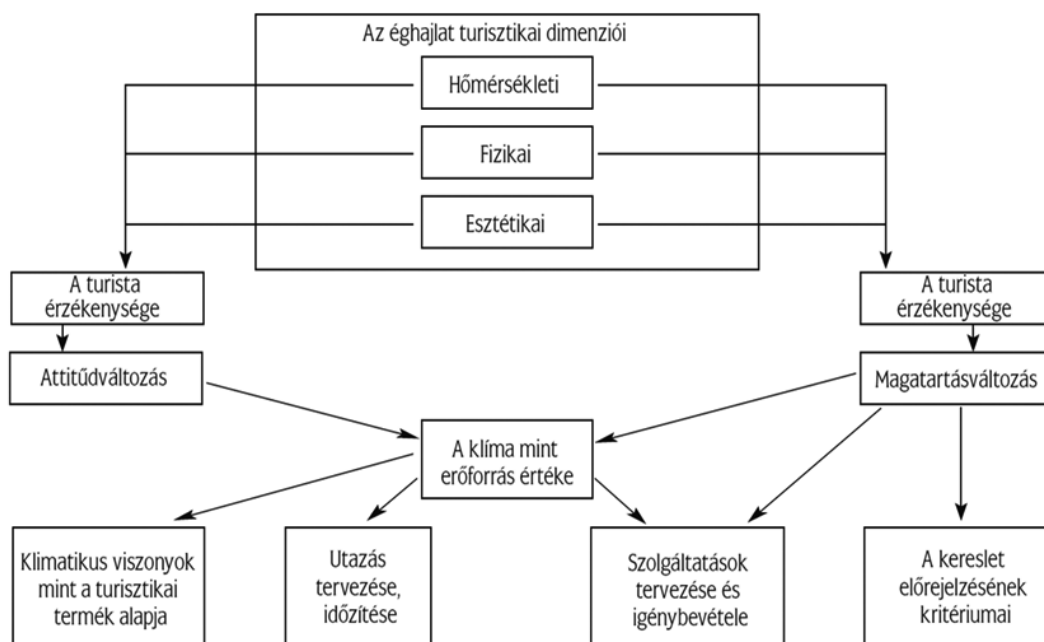
Vizsgálati eredmények

Egy adott hely klímája, vonzereje és kockázata között szoros kapcsolat tartható fel az optimálistól a szélsőséges körülményekig terjedően (1. ábra). A turisztikai klímapotenciál az elégedettség és az adott helyen tapasztalható klíma közötti kapcsolatot írja le.

Az időjárás és az éghajlat a mindennapokban tehát korlátokat és határokat állít fel. Kellemes, extremitásoktól mentes klíma esetén a turista által vállalt kockázat alacsony, és a hely vonzereje ebben az esetben a legmagasabb. Ezzel ellentétben a turista által vállalt – egészségügyi vagy biztonsági – kockázat szélsőséges klimatikus viszonyok esetén a legnagyobb, így az ilyen körülmények korlátozzák a tevékenységeket. A szélsőséges eseteken túl a küszöbértékek vagy tartományok optimális éghajlati zónákat is kijelölhetnek az egyes tevékenységekre (Németh 2020). Az előzetes vagy az adott helyszínen tapasztalt éghajlati információknak jelentős befolyásoló szerepük van a célpont kiválasztásában. A csupán a hőmérsékleti adatokon alapuló döntések megtévesztőek is lehetnek, mivel magas páratartalommal párosulva rontják a komfortérzetet. Az egy-egy célterületen kialakuló közérzetre és elégedettségre ugyanis nemcsak a hőérzettel összefüggő termikus klímaadatok, hanem ezek fizikai és esztétikai megnyilvánulásai is jelentős hatással lehetnek (Moreno-Amelung 2009; Németh 2020). A 2. ábra kiválóan szemlélteti a klíma és a turizmus komplex kapcsolatrendszerét.

Az éghajlat turisztikai dimenzióin belül elkülöníthető a hőmérsékleti, a fizikai és az esztétikai tényező. Az éghajlati tényezőket és azt, hogy ezeknek milyen jelentőségük és hatásuk lehet a turistákra és tevékenységeikre, Hódos (2014) és Kovács (2017) az alábbiak szerint összegezte.

A hőmérsékleti tényezők hatását több változó alakítja: a napsugárzás, a levegő nedvessége és hőmérséklete, valamint a szél együttesén alapszik, ezek alakítják ki együtt az egyének hőérzetét és komfortérzetét. Míg a fizikai tényezőknél egyértelműbben behatárolható a hatás és következménye, a hőmérséklet esetében minden ember egyéni tűrőképességgel rendelkezik. Vagyis az emberek

2. ábra

A klíma és a turizmus komplex kapcsolatrendszer

Forrás: Freitas 2003

reakciója nagyrészt egyéni észlelésen, korábban szerzett negatív vagy pozitív tapasztalatokon múlik.

A fizikai tényezők (pl. szél, eső, hó, jég, UV-sugárzás, vihar) mechanikai hatásukon keresztül közvetve vagy közvetlenül befolyásolják az egyének kényelmét és elégedettségét. Mindezek különféle tervezett tevékenységek korlátozásában jelennek meg. Bizonyos speciális időjárási körülmények közvetlenül vagy közvetetten befolyásolják egy személy elégedettségét, és bosszúságot is okozhatnak. Idetartoznak például a különböző csapadékfajták vagy a szél fizikai hatása. Az utóbbi kapcsán említhető kellemetlen körülmények: vízhatlan ruházat hiánya, személyes tárgyainkban esett kár (napernyő elrepülése, esernyő kifordulása) vagy éppen a túl nagy hullámok, a szemünkbe szálló por és homok mint zavaró tényezők. Ezek kiküszöbölése sok esetben többletköltséget jelent, vagy ellehetetleníti a turisztikai attrakciót (például a vihar miatt elmarad egy rendezvény).

Az esztétikai jellegű tényezők a környezet vizuális észlelését, ezáltal vonzerejét és élvezeti értékét befolyásolják (pl. napfény, felhőzet, látástávolság, nappalok hossza). Fürdőhelyek, kirándulóhelyek esetén a napsütés jelentősen hozzájárul az üdülés élvezetéhez, de például egy természeti vagy épített örökség szépsége sokkal nagyobb élvezeti értékkel bír derült vagy kissé felhős égboltviszonyok és jó látási körülmények között.

Empirikus kutatásunk során a közösségimédia-felületeken megjelent forrásokat tekintettük át, mivel ezek a fogyasztók számára könnyen elérhető és népszerű hírforrások. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a tématerületekhez rendelt találatok és a hozzájuk rendelt kulcsfogalmak csupán jellegadóak az adott témakör

szempontjából, de így is egyértelműen rávilágítanak annak komplexitására és arra, hogy a turizmus fenntarthatósága napjainkra egy újraértelmezendő, egyre szélesedő fogalomkörre és nem utolsósorban kiemelt gazdasági, versenyképességi tényezővé vált.

A turizmusbiztonság és a regionalitás nyolc átfogó témakörben került lehatárolásra: rurális fogadóterületek; vízpart; hegyvidék; határ menti övezetek; a turizmusbiztonság európai helyzete és sajátosságai; a turizmusbiztonság amerikai helyzete és sajátosságai; az afrikai helyzet; Ázsia, Ausztrália és Óceánia helyzete és sajátosságai, egyedi esetei. A keresések kapcsolódó kulcskifejezéseit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

A rurális fogadóterületek a turizmusbiztonság témakör érdekes színfoltjának tekinthetők. Sarkítva a témát elmondható, hogy a védett virágok leszedése nem hasonlítható össze a robbantásos merényletek súlyával. Ha viszont a közösségi médiában is megjelenő, tomboló erdőtüzekről, vadászbalesetekről, gombamérgezésekről szóló híreket, az eltévedt vagy ismeretlen terepen bajba került emberek beszámolóit és a hozzászólásokat olvasuk, akkor rögtön egyértelművé válik a helyzet komolysága. A szinte mindenütt megjelenő kánikula csökkenti az aktív mozgás igényét, lehetőségét. Az idősebb korosztály különösen kitett az időjárási frontoknak. A rosszullétek, frontérzékenységből adódó kellemetlenségek rányomhatják a bélyegüket az utazások élvezhetőségére. Az időjárás extremitása miatt a rendezvények szervezése során is fokozott óvatossággal kell eljárni. A hóhullámok és a tartós kánikula többek között a sportrendezvényekre is hatással lehetnek.

1. táblázat | A turizmusbiztonság és a fenntarthatóság témakör kategóriái

A regionalitás témakör kategóriái	Kulcsterületek a közösségimédia-felületeken
Rurális fogadóterületek	erdőtűz, vadászbaleset, turistaútvonalak, Aujeszky-betegség (álveszettség), erdőket érintő viharkárok, védett virágok, gombamérgezés, földcsuszamlás, mocsarak
Vízparti fogadóterületek	vízszennyezés, hajótörés, elsodródott vízi jármű, égő nádas, illegális strandolás, fulladás, bálnavadászat, vízi mentés, tavakon történő mentés, nem működő viharjelzés, szökőár
Hegyvidéki fogadóterületek	lavina, síbaleset, barlangbaleset, hegymászó-baleset, hegyomlás, állatok mint turistamentők, földcsuszamlás
Határ menti övezetek	migránsáradat hulladékszennyezése, zöldhatár, zaklatás, kábítószer-csempészet, embercsempészet
Európa helyzete és sajátosságai	kánikula, árvíz- és belvízveszély, városi zöldfelületek, pandémia, kulturális különbségek, hulladék felhalmozása, világörökséghez kapcsolódó szabályok, filmforgatási helyszínek, tömegturizmus, buliturizmus, IFA emelése
Amerika helyzete és sajátosságai	kánikula, vírushelyzet, erőszakos bűncselekmények, lövöldözés, zöldkártya, Machu Picchu, Grand Canyon, rongálás, erdőtűz
Afrika helyzete és sajátosságai	malária, vírusok, rezervátum, állatokhoz kapcsolódó balesetek, oroszlán, orrszarvú, elefánt, víziló, rali, sáskainvázio, lepkeinvázio
Ázsia, Ausztrália, Óceánia helyzete és sajátosságai	tigris-, medve- és elefánttámadás az élőhelyük védelmezése okán, kínai Nagy Fal, mérgezés, eltűnés, WC-térkép turistáknak, koronavírus, hegymászók, kizsákmányolt állatok, tömegturizmus, leszakadt kötélhíd, krokodiltámadás, bozótűz, kígyómarás, korallzátonyok pusztulása, kánikula

Forrás: saját szerkesztés a kutatás keretében végzett adatgyűjtés alapján, 2024

A vízparti fogadóterületek fenntarthatósága szintén összetett kérdéskör. A téma tárgyalásakor kiemelt szerepet kapnak az egyes desztinációk egyedi jellemzői. Ezt igazolják vissza a témakörben rögzített találatok is: a vízi mentők beszámolói, a nem működő viharjelzések vagy éppen a viharjelzések figyelmen kívül hagyása, a hajótörések, az elsodródott vízi járművek/eszközök, az égő nádas, az illegális strandolás és a fulladásokról szóló megíró beszámolók. A tématerület nem csupán nyári strandoláskor, hanem a téli időszakban is szolgál szomorú hírekkel: a beszakadó jég minden évben követel áldozatokat.

A hegyvidéki fogadóterületek turizmusbiztonsága jól körülhatárolható témaköröket foglal magában. A hegyvidék fokozott elővigyázatosságot követel a különböző

rekreációs tevékenységekre specializálódott kiszolgáló infrastruktúrák üzemeltetőitől és az azokat igénybe vevő turistáktól is. A témakört lefedő találatok a lavinákra, sí-balesetekre, barlangokban bekövetkező balesetekre, hegymászó-balesetekre, hegyomlásokra, illetve állatok mentőakcióira hívják fel a figyelmet. Az aktív turizmus hegyvidéki területeket érintő fejlődési trendjei és az utazók extremitásokat igénylő kalandkeresése előre vetítik, hogy a következő években még inkább előtérbe kell kerülniük a hegyvidéki területek biztonsági kérdéseinek, a helyspecifikus kockázatokról való tájékoztatásnak.

A szabadidős utazások során már az ezredfordulót követően a legkedveltebb fizikai tevékenységek közé került a síelés, a snowboardozás, a hegymászás, a természetjárás, a vízi sportok űzése, valamint a kerékpározás (Dávid et al. 2006; Dávid-Szilágyi 2006). A természetben véggezhető sportok népszerűsége bizonyos területeken a résztvevők óriási mértékű időbeli és térbeli koncentrációjához vezet, ami jelentős környezetátalakító infrastrukturális fejlesztéseket és fokozott környezetterhelést eredményez. A magasabb lég- és vízhőmérséklet miatt növekvő diszkomfortérzet nyomán a turisták várhatóan más célpontokat igyekeznek majd keresni. Erre lehetséges alternatívát kínál a magashegységek hűvösebb, kellemesebb és hosszabb ideig tartó nyári klímája. A hóhatár feljebb húzódása miatt a síelni vágyók a nagyobb magasságokat veszik majd célba, amelyek terhelése a jelenlegihez képest jelentősen nőni fog (Dávid-Baros 2006). Az olvadó gleccserek befolyásolják a táj vonzerejét, a melegebb telek miatt lerövidülnek a síszezonok. A hegységek hóborította területeit évente mintegy 40–50 millió, a lesiklás különböző formáinak hódoló vendég keresi fel (Felföldi 2019). A szezont úgy próbálják bővíteni, hogy a nyári időszakban kerékpározásra, túrázásra nyílik lehetőség, így az érintett terület újból terheltté válik. A sípályák kiépítése során először kivágják a fákat, majd a meredek lejtőket buldózerekkel, robbantásokkal lefaragják, a lankásabbakat felmagasítják, máshol pedig elegyengetik a felszínt. Az erdők megsemmisítésével megszűnik a növényzet vízviasszatartó hatása, és felerősödik a talajerózió. A gyorsan lefutó olvadék- és csapadékvizek eróziós barázdákat, szélsőséges esetben eróziós árkokat vésnek a csupasz lejtők felszínébe, de az elegyengetett, tömörödött felszíneken gyakran areális lejtőleöblítés is történik. A tél elmúltával a fáktól megtisztított lejtőkön akadálytalanul lezúduló víz létesítményeket, sőt emberi életet veszélyeztető, földcsuszamlásokkal kísért árvizeket is okozhat. Különösen érdekes problémát vet fel a nagyobb tömegrendezvények, például a téli olimpiai játékok helyszínének kiválasztása, illetve a játékok lebonyolítása (Scott et al. 2005). Az éghajlat jövőbeli változását előre jelző tendenciákat a Nemzetközi Olimpiai Bizottság is nyomon követi, a helyszín kiválasztásánál pedig fontos szempont lehet az adott terület környezeti érzékenysége. A megoldási lehetőségek között a hóágyúrendszer kiépítése, illetve a nagyobb magasságokban történő fejlesztések említhetők meg (Németh et al. 2020).

A turizmusbiztonság a határ menti övezetekben témakörhöz kapcsolódóan fontos kiemelni, hogy számos ország külföldi vendégforgalma közvetlenül a határ menti térségekben koncentrálódik. Például a bevásárlóturizmus vagy éppen a városlátogatások, a kirándulóturizmus mindkét oldalon egyértelműen kedveznek a határhoz közeli városoknak, térségeknek. Kutatásunk alapján a határ menti övezetekben kialakuló térbeli mobilitás jelenségéhez kapcsolódó biztonsági kérdések között egyértelműen az illegális bevándorlás témaköre kapott főszerepet. A közösségi oldalakon a migránsáradat miatti szennyezés és a zöldhatár kihívásai is megjelentek, és háttérbe szorították a határ menti térségeket érintő, korábban rendszeresen megjelenő témákat (például kábítószer-csempészet, hamis márkajelzéssel ellátott termékek, hulladékhegyek).

A turizmusbiztonság egyes kontinensek, térségek sajátosságait feltáró témakörei között az európai, amerikai, afrikai, ázsiai, ausztráliai és óceániai helyzetet és sajátosságokat külön-külön vettük górcső alá.

A tengeri hőhullámok komoly veszélyt jelentenek a korallzátonyokra, mert a magasabb vízhőmérséklet korallfehéredést eredményez, és a virágállatok pusztulását okozhatja. A turisták az állatvilág élőhelyén szervezett szafarik révén veszélyes helyzetbe sodorhatják magukat, nem ritkák a vadtamadások. A szemetteléssel pedig környezetüket is károsítják.

A turizmus európai helyzete és sajátosságai kapcsán egyértelműen a kulturális különbségekből adódó problémák, a világörökségi helyszínekhez kapcsolódó szabályok, a tömegturizmus kihívásai és a buliturizmus témakörei uralták a közösségi médiát. A tömegturizmus nyomán a szálláshelyek túlszűfoltta válnak, a hulladékgazdálkodás egyes területeken (Olaszország) kevésbé megoldott. Ugyanakkor – bár a zöldbeépítettséggel törekcsenek rá – még csekély mértékben adtuk vissza a természetnek azt a területet, amelyet elvettünk tőle. A gyárak szennyező tevékenysége nyomán elsavasodik az esővíz, vizeink is szennyeződnek, ami később visszahat az élelmiszer-előállításra.

Az amerikai földrészen a témakörhöz kapcsolódóan meglehetősen sok az erőszakos bűncselekmény. A lövöldözések, merényletek, a korábbiakban már említett illegális határátkelések, a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények és a kiemelt helyszínek (például Grand Canyon) balesetei kaptak nagyobb hangsúlyt a közösségi médiában. A turisztikai térképet a Catatumbo folyó és a Maracaibo-tó mocsaras találkozásai is átrajzolja. Itt az év 365 napjából csaknem 160 estén vihar tombol, és akár 280 villám is lecsaphat.

Afrika kapcsán kutatásunkban egyértelműen kirajzóldtak a földrész turizmusbiztonság témakörét érintő sajátosságai: viselkedés a rezervátumokban, figyelmetlenség, szabályok be nem tartása, állatokhoz kapcsolódó balesetek (például oroszlán, orrszarvú, elefánt, víziló okozta balesetek). A sáskainvázio szintén a térség sajátossága. A sáskák jelenléte nem szokatlan a kelet-afrikai

régióban, de a 2019 szeptembere óta tartó sáskajárás jóval súlyosabb a megszokottnál: nemcsak az ország élelmiszer-ellátását akadályozza, de egyéb nehézségeket is okoz a hétköznapiakban a kártevők jelenléte. Az ENSZ 2019 utolsó negyedévére figyelmeztetést adott ki az intenzív sáskajárás miatt Etiópiára, Kenyára, Eritreára és Szudánra.

Ázsiában, Türkmenisztán Derweze nevű településén található „a pokol kapuja”. 1971-ben szovjet tudósok véletlenül belobbantottak egy barlang szája alatt meghúzódó gázmezőt, amely sajnos azóta is folyamatosan ég.

Az ázsiai, ausztráliai és óceániai helyzet sajátosságai között a turizmusbiztonság témakörében rendre előkerültek tigris-, medve-, krokodil- és elefánttamadások, kígyómarások, a kínai Nagy Fal balesetei, mérgezések, eltűnések, kiemelten veszélyes övezetek, hegymászóbalesetek, erdőtüzek, illetve az egyre nagyobb kihívásokat jelentő tömegturizmus. A turistacsalogató látványosságok között említhető a Karácsony-szigeten átvonuló rákinvázió. Ebben az időszakban lezárják az autóutakat, hogy zavartalanul menetelhessenek a rákok. Inváziójuk általában egy hét alatt lezajlik.

Nagyon jelentős károkat okozhat, ha kőolajszármazékok kerülnek a vízbe a valamilyen módon megsérült hajókról. Az olaj úszik a víz felszínén, így elzárja a napfényt, és gátolja a vízben élő élőlények gázcseréjét. Továbbá mérgező fémvegyületek is a vízbe juthatnak, és ezzel komoly károsodást okozhatnak. A túl sok tápanyag vízbe kerülése algásodáshoz, illetve egyéb károsodásokhoz vezethet (Jakab 2010). Brooks és Boeger kanadai tudósok elmélete szerint (Stockholm-paradigma) a klímaváltozás nyitotta meg az utat az ismeretlen kórokozók számára, mert a környezeti tényezők változása lehetőséget teremtett új fajok megtelepedésére és kifejlődésére (Brooks–Boeger 2019). Ez lehetett az oka a minden földrészt érintő pandémia kialakulásának is (Mátyás et al. 2024; Németh–Péter 2020).

A látogatók mozgásának és döntéseinek befolyásolása kapcsán az UNEP és a WTO az alábbi főbb területeket emelte ki (UNEP–WTO 2005). Az utazás/kirándulás időpontját illetően fontos a szezon széthúzása, valamint a szezonon kívüli utazások ösztönzése, ami elősegíti a fenntarthatóság megteremtését. Az egyes városok, területek látogatottságának meghatározásakor figyelemmel kell lenni a terület eltartóképességére. Amennyiben valamilyen közlekedési eszközre van szükség az odajutáshoz, az egyes szakaszokon történő továbbjutáshoz a kisebb környezeti terheléssel járó közlekedési eszközöket kell preferálni (pl. tömegközlekedés, kerékpár, roller). Lényeges a fogyasztók ösztönzése, hogy a fenntarthatóság elveit követő szervezőktől és vállalkozásoktól vásároljanak. Az egy időben érkező turisták számának limitálása, a tartózkodás hosszának korlátozása kedvezőbb a fogadó közösség számára, valamint kisebb környezeti terheléssel is jár, mint a rövidebb, de gyakoribb utazások.

A felsoroltak alapján a fenntartható turizmust előmozdító, ideális látogató tekintettel van a vendéglátó közös-

ségre, nem kelt ellenérzéseket, helyi termékeket vásárol, érdeklődik a desztináció természeti, kulturális és történelmi értékei iránt, csökkenti személyes környezeti hatását (víz- és energiafogyasztás csökkentése, szemetelés elkerülése, a hulladék szelektív gyűjtése stb.), támogatja a társadalmi és megőrző kezdeményezéseket (pénzügyileg, önkéntes munkával vagy egyéb formában), ritkábban, de hosszabb utazásokat tesz, valamint a fenntarthatóság elvei mellett elkötelezett szolgáltatóktól vásárolja meg utazásának elemeit.

A pihenésre kiválasztott helyszín és a hozzá fűződő egyéni viszony kapcsán a kutatók abból indultak ki, hogy a hellyel való törődés az állandó interakció eredményeként alakul ki (Tuan 1977). Relph szerint a hely előmozdíthatja az elkötelezettség és a felelősség érzésének kialakulását (Relph 1976). Az érzelmi kötődésen túl a hely alaposabb ismerete elősegíti, hogy az egyén védelmező magatartást tanúsítson az említett hely kapcsán (Pooley–O'Connor 2000). „A helykötődés az egyén számára jelentőséggel bíró hely és az egyén között létrejövő köteleket fejezi ki” (Low–Altman 1992). A helykötődés és a környezeti kockázatestízés, továbbá a környezeti attitűd között asszociált kapcsolat a környezettudatos magatartás magyarázatában is felbukkan (Kyle et al. 2004a; Stedman 2002). Természetes, hogy lakóhelye környékén mindenki fokozottabban figyel a környezetre. Borrie és Roggenbuck (2001) eredményei szerint – elvonatkoztatva a lakóhelytől – a nemzeti parkok látogatását követően nagyobb mértékű törődés jellemezte a vendégeket a természet iránt, mint a látogatás előtt. Kyle et al. (2004b) hegymászókat vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy a mászással töltött idő során a látogatók helyidentitása megerősödött, ami a negatív környezeti körülmények fokozott észlelésével társult. A nemzeti parkok kontextusába helyezve a helykötődés és a környezettudatos magatartás összefüggéseit vizsgálva Halpenny (2010) arra jutott, hogy az adott nemzeti parkhoz való kötődés mind a parkhoz kapcsolódó, mind az általános környezettudatos viselkedési szándékot pozitívan befolyásolta.

Néhány hazai példát is említve a klímaváltozás és a turizmus kontextusában, Budapest turisztikai szempontból elsősorban a kulturális látnivalókra épít. Az utazóközönség megtalálja a módját, hogyan kezelje az extrém időjárás szabadidő-eltöltéssel kapcsolatos problémáit. A légkondicionált mozik, a plázákban való tartózkodás a fiatalabb generációk körében örök favoritnak számítanak, de a jövőben nagyon fontos lehet, hogy a különlegesebb programokra vágyók tájékozódni tudjanak egy-egy „B” tervről: kiállítások, parkok, fürdőlátogatás vagy éppen természeti attrakciók, kirándulóhelyek, kisvasutak, budai hegyek, erdei séták.

A milliós nagyvárosok klimatikus kitettsége – a nagyobb lakossűrűség, nagyobb látogatottság, a koncentrált turisztikai helyszínek és látnivalók miatt – sokkal fokozottabban jelentkezik, mint egy-egy vidéki desztinációé. Az alkalmazkodás műszaki, fizikai, közegészségügyi, katasztrófavédelmi, kármegelőzési, kárenyhítési feltételei-

nek még inkább előtérbe kell kerülniük, és kiemelt szerepet kell kapniuk a közeljövőben.

Németh rendszerezése szerint (Németh 2020) a klímaváltozás hazánkat érintő hatásai, a fokozódó jelenségek a jövőben még inkább kihatnak az élet számos területére, úgy mint:

- az éghajlatváltozással szemben sérülékeny térségekre (pl. Balaton) és társadalmi csoportokra (pl. idősek, frontérzékenyek),
- az extrém időjárási események kockázata által veszélyeztetett térségek lakosságára (pl. sűrűn lakott, nagy beépítettségű területek),
- a központi, területi és helyi államigazgatási szervek, önkormányzatok, közigazgatási döntéshozók, döntés-előkészítők, katasztrófavédelmi szervezetek munkájára, a területi tervezési folyamatokra (pl. balatoni vízszintszabályozás),
- a különböző ágazatok (klímapolitika, energiapolitika, közlekedésfejlesztés, fejlesztéspolitika, agrár- és vidékfejlesztés, erdőgazdálkodás, települési és térségi fejlesztési és területhasználati tervezés, közszolgáltatás-szervezés, turizmus, katasztrófavédelem) döntéshozatali, tervezési szereplőire.

Az éghajlati változásoknak kitett hazai turisztikai desztinációk tehát szintén jelentős érintettséggel bírnak. A vízparti üdülturizmus, a téli turizmus, a városlátogató turizmus, a vízi és horgászturizmus, az ökoturizmus érintettsége vitathatatlan.

A vizsgálati eredmények értékelése, összefoglalás és következtetések

A turisták szegmentálását illetően figyelemre méltó és követendő lehet az a tendencia, amely szerint az utóbbi években a fejlett országok fogyasztói körében nagymértékben megnőtt a környezettudatos fogyasztók száma, illetve a „zöld” termékek, piacok gazdasági jelentősége. Ezt a turisztikai igényt a legkevésbé fejlett térségek olykor azért nem tudják kielégíteni, mert az itt élők tudása, informáltsága, valamint hajlandósága nem teszi lehetővé a környezetbarát megoldások térhódítását.

A turizmus következtében általában átalakul a természet: a tengerpartokon strandok létesülnek, a hegyekben megjelennek a sífelvonók, az állatok vadasparkokba kényszerülnek, a növények arborétumba kerülnek. Megfelelő regenerációs idő biztosításával helyrehozhatjuk azt a pusztítást, amit mi, turisták okozunk a természetben. A helykötődés kialakulása támogatja a fenntarthatóságot; kialakulásában szerepet játszik a látogatás gyakorisága, a jövedelem és a kor, valamint a látogatás lokális jellege is. Elemzésünk a vizsgált témakör vonatkozásában elősegíti a mobil- és közösségimédia-plattformmal kapcsolatos fogyasztói attitűdök mélyebb megértését, mivel nagy hatást gyakorol a turizmus fenntarthatóságának alakítására, hiszen a fogyasztó ennek segítségével megfelelő információhoz jut már az indulás előtt.

A közérthető tájékoztatás kiemelt fontosságú a biztonságérzet szempontjából. A turisztikai szektor érintett szereplői, a katasztrófavédelem szervei, a különböző szakszolgálatok és a média között országosan párbeszédet kellene indítani az egészséges egyensúlyra törekvő, hiteles tájékoztatás érdekében, amelynek egyre népszerűbb és könnyen elérhető platformjai között van a közösségi média. Az előrejelzések régióként eltérőek, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a változó csapadékeloszlás és -összegek, a megváltozott komfortérzet, valamint a nagyobb gyakorisággal bekövetkező extrém időjárási események következtében a vízparti és a hegyvidéki területek tűnnek a leginkább veszélyeztetettnek. Amennyiben nem vigyázunk rájuk, a Birodalom visszavág.

Irodalomjegyzék

- Boros A., Hegedűs V. & Iván D. (2020) A fenntarthatóság társadalom-politikai indikátorai és azok hazai teljesülése. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás. A Nemzeti Köszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Szakmai Folyóirata*, Vol. 8. No. 2. pp. 162–193.
- Borrie, W. T. & Roggenbuck, J. W. (2001) The dynamic, emergent, and multiphasic nature of on-site wilderness experiences. *Journal of Leisure Research*, Vol. 33. No. 2. pp. 202–228.
- Brooks, D. R. & Boeger, W. A. (2019) Climate change and emerging infectious diseases: Evolutionary complexity in action. *Current Opinion in System Biology*, Vol. 13. pp. 75–81.
- Daly, H. E. (1994) Operationalizing Sustainable Development by Investing in Natural Capital. In: Jansson, A. et al. (eds) *Investing in Natural Capital: The Ecological Economics Approach to Sustainability*. Washington, D.C., Island Press.
- Dávid L. & Baros Z. (2006) A globális klímaváltozás hatása a turizmusra. *Gazdálkodás*, Vol. 50. No. 15, különszám. pp. 82–91.
- Dávid L., Baros Z. & Szilágyi Zs. (2006) A sportturizmus dimenziói és környezeti problémái. *Tájökológiai Lapok / Journal of Landscape Ecology*, Vol. 4. No. 2. pp. 395–405. <https://doi.org/10.56617/tl.4476>
- Dávid L. & Szilágyi Zs. (2006) Egyéb antropogén geomorfológiai problémák: turizmus, sport. In: Dávid L. & Szabó J. (szerk.) *Antropogén geomorfológia. Egyetemi jegyzet, Debreceni Egyetem*.
- Dolnicar, S. (2004) Insights into sustainable tourists in Austria: A data-based a priori segmentation approach. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 12. No. 3. pp. 209–218. <https://doi.org/10.1080/09669580408667234>
- Dolnicar, S. (2010) Identifying tourists with smaller environmental footprints. *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 18. No. 6. pp. 717–734. <https://doi.org/10.1080/09669581003668516>
- Felföldi A. (2019) A síturizmus éghajlati feltételeinek megfigyelt és prognosztizált változása Magyarországon. Diplomamunka. Eötvös Loránd Tudományegyetem Földrajz- és Földtudományi Intézet, Meteorológiai Tanszék, Budapest.
- Fletcher, J. (2008) Sustainable tourism. In: Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D. & Wanhill, S. (eds) *Tourism: Principles and practice*. Essex, Pearson.
- Freitas, C. R. de (2003) Tourism climatology: Evaluating environmental information for decision making and business planning in the recreation and tourism sector. *International Journal of Biometeorology*, Vol. 48. No. 1. pp. 45–54.
- Halpenny, E. A. (2010) Pro-environmental behaviours and park visitors: The effect of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 30. No. 4. pp. 409–421.
- Hódos R. (2014) A turisztikai klímapotenciál alakulása a Kárpát-régióban 1961–2010 között. Szakdolgozat. ELTE, Meteorológiai Tanszék, Budapest.
- Jakab Zs. (2010) A környezetszennyezés formái, hatása az emberre és környezetére. Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal, Budapest. <https://greendex.hu/tudnod-kell-mielott-kapszulas-kavet-innal> [Letöltve: 2024. 01. 05.]
- Kalmárné Rimóczi Cs. (2018) Turisztikai motiváció és életstílus összefüggései a belföldi utazási szokásokban. PhD-értekezés. Szent István Egyetem Gazdálkodás és Szervezéstudományok Doktori Iskola, Gödöllő.
- Kasza-Kelemen K. (2015) Fenntartható fogyasztás a turizmusban? A helykötődés és környezettudatos viselkedés összefüggései a nemzeti parkokban. PhD-értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola, Budapest.
- Kis A. (2021) A természet és mi is felépülhetünk a tömegturizmus okozta károkból. <https://masfelfok.hu/2021/07/18/termesztes-mi-is-felepulhetunk-a-tomegturizmus-okozta-karokbol> [Letöltve: 2024. 01. 15.]
- Kovács A. (2017) A turisztikai klímapotenciál értékelése eredeti, valamint továbbfejlesztett és a magyar lakossághoz adaptált eszközökkel. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Tudományegyetem Földtudományok Doktori Iskola.
- Kozma D. E., Molnárné Barna K. & Molnár T. (2021) Rangsoroljunk vagy nem? A körforgásos gazdaság mérési lehetőségei és azok összehasonlítása az EU-tagországokban. *Vezetéstudomány / Budapest Management Review*, Vol. 52. No. 8–9. pp. 63–77. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2021.09.05>
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R. & Bacon, J. (2004a) Effects of place attachment on users' perceptions of social and environmental conditions in a natural setting. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 24. No. 2. pp. 213–225. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2003.12.006>
- Kyle, G., Graefe, A., Manning, R. & Bacon, J. (2004b) Effect of activity involvement and place attachment on recreationists' perceptions of setting density. *Journal of Leisure Research*, Vol. 36. No. 2. pp. 209–231.
- Low, S. M. & Altman, I. (1992) *Place attachment: A conceptual inquiry*. New York, Plenum Press.
- Mátyás, Sz., Radics, Zs., Balogh, A., Keller, K., Dávid, D. L. & Harman, E. (2024) Types and spatial characteristics of traffic offences committed by road hauliers and carriers in the North Great Plain region. *Hungary Journal of Infrastructure, Policy and Development*, Vol. 8. No. 3. p. 2580.
- Moisander, J. (2007) Motivational complexity of green consumerism. *International Journal of Consumer Studies*, Vol. 31. No. 4. pp. 404–409. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2007.00586.x>
- Moreno, A. & Amelung, B. (2009) Climate change and tourist comfort on Europe's beaches in summer: A reassessment. *Coastal Management*, Vol. 37. Nr. 6. pp. 550–568.
- Németh K. (2020) Klímaváltozással összefüggő biztonsági problémák a turizmusban. In: Michalkó G., Németh J. & Ritecz Gy. (szerk.) *Turizmusbiztonság*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó. pp. 87–101.
- Németh K. (2022) Fenntarthatóság a koronavírus árnyékában, a zöld turizmus új lehetőségei és kihívásai. In: Michalkó G., Németh, J. & Birkner Z. (szerk.) *Turizmusbiztonság, járvány, geopolitika*. Budapest, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft. pp. 129–139.
- Németh K., Czira T., Sütő A., Domjáné Nyizsalovszki R. & Péter E. (2020) Melegsik a helyzet? A klímaváltozás hatásai három hazai turisztikai desztináció példáján. *Turizmus Bulletin*, Vol. 20. No. 4. <https://doi.org/10.14267/TURBULL.2020v20n5.3>
- Németh K. & Péter E. (2020) A turizmusbiztonság témaköréhez köthető közösségi médiatartalmak strukturált adatbázisának kvalitatív tartalomelemzése. Kutatási beszámoló. Budapest, Bay Zoltán Alkalmazott Kutatási Közhasznú Nonprofit Kft.
- Perry, A. H. (1997) Recreation and tourism. In: Thompson, R. D. & Perry, A. (eds) *Applied Climatology: Principles and Practice*. London, Routledge. pp. 240–248.
- Pooley, J. A. & O'Connor, M. (2000) Environmental education and attitudes: Emotions and beliefs are what is needed. *Environment*

- and Behavior, Vol. 32. No. 5. pp. 711–723. <https://doi.org/10.1177/0013916500325007>
- Relph, E. (1976) Place and placelessness. London, Pion Limited.
- Ritecz Gy., Ilyés N. & Péter E. (2022) Fenntarthatóság az ökoturizmusban, trendek és kihívások. In: Németh K., Jakab B. & Péter E. (szerk.) VII. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia, Nagykanizsa. Pannon Egyetem Körforgásos Gazdaság Egyetemi Központ, Nagykanizsa. pp. 246–256.
- Scott, D., McBoyle, G., Mills, B. & Minogue, A. (2005) Climate Change and the Location of Future Winter Olympic Games – Proceedings of the 17th International Conference of Biometeorology (Garmisch-Partenkirchen, September 5–9, 2005). pp. 620–623.
- Stedman, R. C. (2002) Toward a Social Psychology of Place. *Environment and Behavior*, Vol. 34. No. 5. pp. 561–581. <https://doi.org/10.1177/0013916502034005001>
- Swarbrooke J. & Horner S. (2006) *Consumer Behaviour in Tourism*. 2nd edition. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080466958>
- Szóke, V. & Kovács, L. (2023) Networks, Agriculture and Geography: How business connections of agricultural enterprises shape the connection of settlements in Western Hungary. *Geographica Pannonica*, Vol. 27. No. 1. pp. 10–24.
- Tasnádi J. (2002) *A turizmus rendszere*. Budapest, Aula Kiadó.
- Tuan, Y. F. (1977) *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- UNEP & WTO (2005) *Making tourism more sustainable: A guide for policy makers*. <http://www.unep.fr/shared/publications/pdf/DTIx0592xPATourismPolicyEN.pdf> [Letöltve: 2024. 01. 15.]
- Vargáné Csobán K. (2007) A teherbíró képesség kérdésköre a turizmusban. In: *International Conference on Agricultural Economics, Rural Development and Informatics*, 20–21st March, 2007, Debrecen.
- Vargáné Csobán, K. & Bauerné Gáthy, A. (2009) *An Analysis of the Strategies for Sustainable Development Based on the Principles of Sustainable Tourism*. 4. „Aspects and Visions of Applied Economics and Informatics” konferencia, Debrecen.